

A REGIONÁLIS TUDOMÁNY ÚJ IRÁNYZATA: A PÉNZÜGYI FÖLDRAJZ

(The New Trend of Regional Science: Financial Geography)

GÁL ZOLTÁN

Új diszciplína

A pénzügyi földrajz vagy a pénzügyek területi gazdaságtana (*Financial Geography, Regional Financial Economics*) a gazdaságföldrajz illetve a regionális gazdaságtan újkeletű interdiszciplináris szubdiszciplinája, amely a pénz térbeli mozgásfolyamataival és megjelenési formáival, a pénztökek intézményi és szabályozási (regulatív) struktúráival, illetve a pénzmozgások társadalmi és kulturális hatásaival foglalkozó tudományág. A nyugati szakirodalomban már több mint másfél évtizedes múltra visszatekintő gazdaságföldrajzi, területi gazdaságtani szubdiszciplína a magyarországi szakirodalomban szinte alig vált ismertté.

A hazai közgazdasági szakirodalom elemzi ugyan a pénzügyi szektor működésének banküzemteni, makrogazdasági szempontjait, de nem foglalkoznak a *pénzügyek területi fejlődésre gyakorolt hatásával*. A hazai földrajztudomány is elhanyagolja e területet, olyannyira, hogy a közelmúltban megjelent „Általános társadalomföldrajz I.” című egyetemi tankönyv tudomány-rendszertani fejezetéből a geográfában központi szerepet játszó angolszász iskolák mellett a legutóbbi évtizedek új irányzatainak ismertetése – többek között a pénzügyi földrajzé – is hiányzik. A tárgykörben Magyarországon született eddigi vizsgálatok mind az MTA RKK kutatóinak nevéhez fűződnek (Illés Iván, Lados Mihály, Lengyel Imre, Gál Zoltán).

A pénz földrajza iránt jelenleg mutatkozó nagyobb fokú érdeklődést a pénzügyi szolgáltatásokban és az információs technológiában bekövetkezett robbanásszerű növekedés, illetve azok a jelentős változások, pénzügyi válságok indokolják, amelyek nem csak a pénzügyi teret formálják, de a világ pénzügyi térképét is folyamatosan átalakítják. Napjaink erőteljesen monetáris jelleget öltő világgazdaságában zajló rendkívül erős térformáló folyamatok és a reálgazdasági szféra rovására hihetetlen módon felértékelődött reáltevékenység nélküli nemzetközi pénzpiaci, illetve a régiók és nemzetgazdaságok között zajló jövedelemtranszferek rendkívüli módon indokolják a pénzügyi folyamatok geográfiai és regionális gazdaságtani vizsgálatát.

Az új irányzat születése

A gazdaságföldrajz klasszikus irányzatai döntően az ipari terek vizsgálatával foglalkoztak, de már az első térgazdaságtani (regionális gazdaságtani) munkákban meg-megjelent a pénzmozgások térbeli folyamatainak néhány interpretációja. August Lösch „The Economics of Location” című munkájában figyelmet szentelt a

gazdasági tér néhány pénzügyi aspektusának azáltal, hogy az USA példáján vizsgálta a kamatlábak, hitel és fogyasztói árindexek térbeli különbségeit (Lösch 1954). A regionális pénzügytan első rendszerbe foglalt megfogalmazását Gunnar Myrdal 1956-os munkájában találjuk, aki a térben zajló pénzmozgások és az egyenlőtlen regionális fejlődés közötti kapcsolatoknak is figyelmet szentelt (Myrdal 1956). A regionális pénzügyi transzferek egyenlőtlenségeinek okait kutatva, feltárva felhívta a figyelmet a periférikus régiókat különösen sújtó, a nemzeti bankközpont irányába ható tökekiáramlásra, amely egyike a régiók további periferizálódását okozó „kimosó hatásoknak” (backwash effects). Myrdalnak az egyenlőtlen regionális fejlődés kumulatív okait elemző modellje közvetlenül nagy hatást gyakorolt mind a regionális gazdaságtan, mind pedig a gazdaságföldrajz fejlődésére, de csak az 1970-es évektől kezdődően, amikor is elkezdődött a regionális és városi pénzügyek gazdaságtanának tanulmányozása (Porteous 1995).

Az első vizsgálatok gazdaságtörténeti alapról közelítve vizsgálták az Egyesült Államok nemzeti pénzrendszerének kifejlődését az 1870 és az 1920-as évek közötti periódusban, hangsúlyt fektetve a regionális bankstruktúrák jellegzetes különbségeire, anélkül, hogy a pénzpiacok térbeli dimenzióinak és működési sajátosságainak mélyebb feltárására sor került volna (Cohen–Maeshiro 1977; James 1976; Roberts–Fishkind 1979; Rockoff 1977).

Az 1950-es, 1960-as évtizedekben a geográfusok lényegében alig szenteltek figyelmet a monetáris témáknak, s csak az 1970-es években figyelhető meg némi érdeklődés a térbeli pénzmozgások és azok hatásai iránt. Kiemelhetők Conzen amerikai geográfus kutatásai, amelyek a pénzmozgások és a városhierarchia kapcsolatát vizsgálták. A bankközi kapcsolatokat vizsgálta az Egyesült Államokban az 1840 és 1910 közötti időszakban, úgy mint a városhálózat különböző szintjei közötti kapcsolatok indexét. Tulajdonképpen azt elemezte, hogy a vidéki kisebb bankoknak a nagyvárosok pénzügyi intézményeiben elhelyezett bankszámlája milyen arányban oszlott meg az egyes nagyvárosok között, illetve azt, hogy az egyes bankközpontok mekkora vonzáskörzeteket tudtak speciális bankközi kapcsolataik révén kialakítani. Az eredmények egy négy szintű pénzügyi intézményi városhierarchia létezését igazolták. Conzennek az 1970-es évek végén megjelent tanulmánya először bizonyította a bankhálózat és a városhierarchia közötti szoros kapcsolatot, hangsúlyozva, hogy *a bankrendszeren belüli tökeáramlás térbeli dimenzióinak elemzése lehetőséget nyújthat a városhálózat átalakulásának tanulmányozására is*, mivel *a városhálózaton belüli igazi szelekciót* leginkább a javak, szolgáltatások, információk, és mindenekelőtt *a pénz és a hitel körforgása* indította el (Conzen 1979). A geográfusok másik csoportja leginkább az urbánus tereken belül, a különböző lakóövezetek közötti egyenlőtlen jelzáloghitel mozgásokat vizsgálta az amerikai és brit városok példáján (Harvey 1974), azonban hatásuk a későbbi vizsgálatokra, talán erős marxista politikai megközelítésük miatt mégis marginális maradt.

A *Financial Geography* igazán egységes kutatási irányzatának kialakulása az 1980-as évtizedben zajlott, melynek eredményeként az 1990-es évtized derekára igen sok neves szakembert, termékeny publikációs hátteret, illetve számtalan tudományos fórumot biztosító egységes tudományágga szerveződött. A tőkemozgások

makroökonómiai, banküzemeltetési folyamatokat korábban kevésbé ismerő geográfusok, illetve a pénzügyi mozgások térbeli dimenzióit meglehetősen elhanyagoló közgazdászok kutatómódszertani alapokat is megteremtő munkái egyre növekvő számban jelentek meg az elmúlt évtized folyamán. A regionális gazdaságtan a regionális kamatkülönbségeket (*Mckillop–Hutchinson* 1991), az interregionális tőke mozgásokat (*Moore–Hill* 1982) és a régiók hitelezhetőségét (*Alessandrini* 1992; *Chick* 1993; *Zazzaro* 1997) vizsgálta. Mások pedig elsősorban a nemzetközi monetáris folyamatok térbeli dimenzióit feltáró eredményeiket publikálták (*Laulajainen* 1998; *O'Brien* 1992). Szintén közgazdászok kutatásai nyomán születtek meg a pénzügyi rendszerek térbeli fejlődésének szakaszait és földrajzi struktúráit elemző elméleti munkák, amelyek részben a bankok és a hitelkihelyezések földrajzával (*Dow* 1987; 1988; 1990), részben pedig a pénzügyi központok fejlődésével illetve versenyével foglalkoznak (*Porteous* 1995).

Az utóbbi években a geográfián belül is egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a gazdasági teret formáló pénz- és tőke mozgások folyamatait feltáró elméleti és empirikus kutatások. David Harvey korábbi, már említett munkáiban a tőke mozgások egyenlőtlen megoszlásának szociális válságokat gerjesztő folyamatait vizsgálta a nagyvárosi terek példáin (*Harvey* 1982; 1989). Ezzel egy időben egyre specializáltabb geográfiai tanulmányok foglalkoztak az egyes pénzügyi intézményekkel, szolgáltatásokkal és pénzpiacokkal, így a bankokkal, kockázati tőketársaságokkal, értékpapírpiacokkal és nyugdíjalapokkal (*Lee* 1993; *Leyshon–Thrift* 1997; *Martin* 1989; 1994; 1999; *O'Uallacháin* 1994; *Tickell* 1996). A geográfusok harmadik csoportja a legnagyobb nemzetközi pénzközpontok (New York, London, Tokió és az off-shore központok) gazdasági, politikai és társadalmi dinamizmusának vizsgálatára irányítja figyelmét, feltárva e központok szerepét a globális pénzügyi mozgások szervezésében, valamint vizsgálva azokat az intézményi–vállalati kultúrákat és gyakorlatokat, amelyek a pénzügyi szektorban foglalkoztatottak pozícióját meghatározzák (*Corbridge–Martin–Thrift* 1994; *Leyshon–Thrift* 1997; *Sassen* 1991; *Thrift* 1994). A geográfusok negyedik csoportja a regionális tőkeáramlások és a regionális gazdasági fejlődés kapcsolatait elemzi, figyelmet szentelve a globális és regionális struktúrák közötti kapcsolatrendszerek feltárásának, az Európai Monetáris Unió és az EU-n belül működő regionális bankrendszerek kapcsolatának (*Alessandrini–Zazzaro* 1999; *Dow* 1990; *Lee* 1999).

A pénzügyi földrajz a bemutatott kutatási eredmények alapján az ezredfordulóra egy erősen megalapozott földrajzi résztudománnyá nőtte ki magát. Mindazonáltal még távolról sem tekinthető teljesnek a helyi, regionális pénzügyek, illetve a nemzeti és globális pénzpiacok térbeli rendszereinek kutatása, de eddig már öt monográfia és tanulmánykötet (*Corbridge–Martin–Thrift* 1994; *Laulajainen* 1998; *Leyshon–Thrift* 1997; *Martin* 1999; *Porteous* 1995) tekintette feladatának a pénzügyi mozgások szerteágazó térbeli dimenzióinak feltárását, valamint a geográfusok és közgazdászok kutatásainak integrálását. Ennek az interdiszciplináris összefogásnak az eredményét jelzi, hogy egyre több gazdaságföldrajzos tartja fontosnak a pénzügyek tanulmányozását, illetve mind több pénzügyeket kutató közgazdász hangsúlyozza a térbeli megközelítést, a geográfiai módszerek alkalmazásának a szükségességét.

A pénz térstruktúrái

A pénzügyi rendszerek alapvető jellemzője a térbeli meghatározottság. Ennek látványosan ellentmond az a tény, hogy a pénz térbeli mozgása – ellentétben sok más áruval – a pénzhelyettesítők nagy száma, mozgékonyasága és a konvertibilitás miatt legtöbbször térben megfoghatatlan („láthatatlan”), ugyanakkor a pénzügyi rendszerek olyan komplex, a pénzmozgások keretétől szolgáló intézményi, szervezeti háttérrel rendelkeznek, amely nagyon is megfoghatóvá teszi a pénz térbeli mozgását és funkcióit. A pénzügyi rendszereket alkotó intézmények és piacok természetesen tevékenységüket és működésüket tekintve is specializáltak, a bankok, a biztosítók és a brókerházak által kezelt tőkék és pénzeszközök mozgása a különböző helyi, regionális, nemzeti, szupranacionális és nemzetközi pénzpiacokon egyidejűleg zajlik. A pénztőkék különböző funkcionális formában és intézményi kereteken, tehát a bankokon, jelzálogintézeteken, biztosítókon, nyugdíjalapokon, értékpapír és részvénytőzsdéken keresztül körforgásszerűen mozognak. A pénz aggregátumok különböző befektetési, hitelezési, kereskedési és spekulációs formákon keresztül megvalósuló folyamatos „újratermelődése” mozgatja a különböző hitel és adósságállományokat a lokális piacokon, régiókon, nemzeti piacokon át egészen a nemzetközi pénzpiacokig. A pénzmozgásoknak azonban nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi értéke is meghatározó, mivel a termelés és a gazdasági fejlődés generálásán keresztül a társadalom, illetve egy adott helyi–regionális vagy akár nemzeti közösség egy részének foglalkoztatását, jövedelmét, jólétét is növelheti.

A pénzügyi rendszeren belül zajló körforgásnak számos további kutatásra érdemes dimenziója és faktora van.

1) A pénzügyi rendszer telephely dimenziója

A pénzügyi intézmények és a pénzpiacok térbeli megoszlásának vizsgálata nagy jelentőséggel bír, ugyanis a fejlett országokban bizonyos alapvető pénzügyi funkciók és intézményi formák (bankok, lakáshitel-intézetek) földrajzilag sűrűbb eloszlásban vannak jelen a gazdasági térben, mint az egyéb, specializáltabb pénzügyi funkcióintézmények (tőzsdék, nyugdíjalapok, bankközpontok, kockázati tőketársaságok), amelyekre inkább az erősebb térbeli koncentráció jellemzőbb. Ugyanúgy, mint más gazdasági ágazatokra, a pénzügyekben is jellemző az agglomeráció, a fejlődési tradíciók és a helyi meghatározottság, illetve az egyes városi centrumokban, régiókban megfigyelhető a történetileg kialakult klaszter-képződés. Ebből következően a városhierarchia nagymértékben pénzügyi hierarchia is egyúttal, így a legtöbb országban számos regionális és egy-egy kiemelkedő nemzeti pénzügyi centrum található, amelyek közül néhány (New York, London, Tokió) egyben vezető globális pénzügyi központ is. A globális pénzügyi központokra jellemzőek a történelmi múltra visszatekintő pénzügyi tradíciók, illetve a pénzügyi tevékenységek agglomerációja, specializált pénzügyi negyedek, építészeti specifikumok és pénzügyi

remtés funkcióját kihangsúlyozó szimbólumok is jelen vannak (Wall Street, City of London, New York Stock Exchange, Bank of England Headquarter).

2) Az intézményi struktúrák földrajza

A különböző nemzeti bankrendszerek intézményi–szervezeti struktúrájának alakulását vizsgálja. Ugyanúgy, mint maga a kapitalista rendszer, az alapvető monetáris formák és kapcsolatok a legtöbb országban hasonlóan fejlődnek, de vannak eltérő nemzeti (társadalom és intézményspecifikus) sajátosságok, amelyek a történetileg eltérő módon fejlődő országok pénzrendszerének különböző intézményi modelljeit magyarázzák. A legtöbb tanulmány a több évszázados múltra visszatekintő brit bankrendszer intézményrendszerének fejlődését, a regionális bankrendszernek a nemzeti, londoni központú, centralizált bankrendszerre történő átalakulását vizsgálta.

A vizsgálatok másik csoportja leginkább az Egyesült Államok bankrendszerének erősen szabályozott, decentralizált intézményi struktúrájával foglalkozik. Az 1927-es McFadden törvény tiltotta a bankok több államban való működését (interstate banking), a Glass Steagall Törvény (1933) pedig törvényileg elválasztotta a kereskedelmi banki és a befektetési banki tevékenységet egymástól. Az amerikaihoz hasonló decentralizált és regionalizált banki struktúra Európa számos országára is jellemző (Németország, Franciaország, Olaszország, Lengyelország), s ezeket is számos tanulmány vizsgálta (Mazucca 1993; Preiß 1988; Strykiewicz–Potrzebowski 1995).

Az utóbbi évtizedben egyre fontosabb a pénzügyi rendszerek intézményföldrajzána kutatása, hiszen az intézmények által szabott keretek egyben a helyi közösségek pénzmozgásait is befolyásolják. A helyi–regionális környezetbe beágyazott bankrendszerek erősebben regionális gazdaság függőek, s éppen ezért sokkal inkább szolgálják a helyi gazdaság érdekeit, mint a központból irányított országos bank helyi fiókjai. A regionális bankrendszer egyik célja a régió pénzügyi forrásainak helyben tartása, a kiáramlás megakadályozása lehet, ugyanakkor a regionális gazdaság sebezhetősége is nagyobb, a helyi bankok nehezebben állják a versenyt, érzékenyebbek a gazdasági recesszióra. A központi bank által irányított bankfiókhálózati rendszerben az országos hálózat nagyobb potenciálja védelmet nyújthat a helyi gazdaság recessziójával szemben, de a helyi bankoknak a központtól való erős függése és gyengébb teljesítménye is jellemző az erősen központosított szervezeti struktúra miatt. Ugyanakkor térségi recesszió idején először a periférikus régiók fiókhálózatának racionalizációja, bezárása kerül sorra.

3) A pénzügyi terek szabályozásának földrajza

A pénz története egyben a regulációk története is. A nemzetállamok egyik tradicionális funkciója a pénzforgalom és a nemzeti pénzrendszerek és intézményeik állandó szabályozása. Az állam egyfelől meghatározza a nemzeti monetáris rendszer kulcselemeit, a kamatlábakat, deviza átváltási árfolyamokat, a hitelezés felügyele-

tét, a kötelező tartalékrátát, a pénzkínálatot és a tőkemozgások ellenőrzését (korlátozását), másfelől pedig szabályozzák a különböző pénzügyi intézmények hatáskörét, funkcióit és a piaci versenyt.

A szabályozott terek földrajzi variációi a lokálistól a globálisig terjednek. Az egyes bankrendszerek regulációs politikája nagymértékben függ az adott bankrendszer földrajzi dimenziójától. Az Egyesült Államokban a bankrendszer szabályozása (a hálózatfejlesztés, bankalapítás) az egyes tagállamok hatásköre. A nemzeti szintű szabályozás mellett azonban a nemzetközi pénzpiacok fejlődése már a múlt század második felében elengedhetetlenné tette a nemzetközi pénzmozgások valamiféle szabályozását. Az 1870-es években megteremtett és az 1920-as évek végéig funkcionáló nemzetközi aranystandard rendszer, majd az 1945 és 1973 között funkcionáló US \$ alapú Bretton Woods-i rendszer és intézményei (IMF, IBRD), a legutóbbi évtizedek baseli „valutafórumai”, valamint az Európai Monetáris Unió intézményi-szabályozási rendszerei példázzák a globális méretű pénzügyi szabályozás eddigi eredményeit. Megjegyzendő, hogy az említett szabályozott terek mindegyike egyben meghatározható földrajzi dimenziót is jelent.

A pénztőkék természetesen igyekeznek megszabadulni a szabályozás kötelékei alól, és az olyan kevésbé regularizált terek, pénzközpontok felé igyekeznek, amelyekben az állami beavatkozás a pénzügyi mozgásokba minimális, az adók alacsonyak és a potenciális profit magasabb. A pénztőkék természetes térbeli mozgásfolyamatainak köszönhetően az eurodollárpiacon virágzásukat az 1960-as évektől kezdődően, majd az 1970-es években a különböző, specializált funkciójú off-shore pénzparadicsomai (Bahamák, Kajmán-szigetek, Csatorna-szigetek, Hong Kong).

4) Az állam és a közszféra pénzügyi terei

Az állam szerepe nem csak a pénzpiacok működésének szabályozásában merül ki, de a nemzeti pénzügyi irányításában, államközi együttműködésekben való közreműködés is az állami feladatok közé tartozik a nemzetközi pénzpiacok szabályozását érintő kérdésekben. Az állami és közkiadások finanszírozásában a pénzpiac szereplői aktívan közreműködnek, melynek jelentőségét a pénzpiacokon keresztül finanszírozott állami kiadások drasztikus növekedése is jelzi (ez 1920-ban a GDP 10–15%-át jelentette, ami az 1970-es évekre 30–50%-ra duzzadt). A közszféra tehát napjainkra a pénzügyi szféra egyik legfontosabb szereplőjévé vált, így nem csak a kormányzati szintű, de a regionális és a helyi pénzügyek, központi és helyi adórendszerek vizsgálata is meglehetősen aktualitással bír.

5) A pénz társadalmi terei

A pénzpiacok nemcsak a gazdasági tér részét képezik, hanem maguk is a társadalmi viszonyok, interakciók és függőségi viszonyok által strukturáltak, hiszen a pénzügyi szereplők a társadalom szerves részét képezik, akik érdek- és értékviszonyokat, viselkedési szabályokat, kooperatív és kompetitív képességeket jelenítenek meg. A személyes kontaktusok által megteremtett informális kapcsolatok még a

virtualizálódó pénzkezelési csatornák és technikák ellenére is döntöek a pénzügyi tranzakciók és üzletek bonyolításában, így a földrajzi dimenzió továbbra is meghatározó. A pénzügyi mozgásfolyamatok és kötelezettségek komplex tér-idő hálózatai meghatározóak a mindennapi társadalmi folyamatok szempontjából is. A kapitalista gazdaságokban a pénz, illetve a pénzügyi eszközök birtoklása mind a társadalmi befogadás, mind pedig a társadalmi kirekesztés szempontjából meghatározó. A pénz birtoklása gazdasági és társadalmi erőforrásokhoz való hozzájutásunk mellett a fogyasztói tömegtársadalomban elfoglalt helyünket és rajta keresztül társadalmi és kulturális identitásunkat is meghatározza.

A legutóbbi évtizedben született pénzügyi földrajzi munkák egy jelentős hányada az üzleti és a pénzügyi szolgáltatások magas sűrűségével jellemezhető pénzügyi központok társadalmi és kulturális szerkezetével, felépítésével foglalkozik (*Amin-Thrift* 1992; *Thrift* 1994). A fenti attributumok legjellegzetesebben a hosszú ideje fennálló és folyamatosan működő, a nemzetközi pénzügyi változásokhoz gyorsan alkalmazkodó nemzetközi pénzközpontok esetében vizsgálhatók. Ezeknek a kiemelkedő centrumoknak óriási szerepe van a pénzügyi információk közvetítésében, ami elsősorban a globális gazdaságot érintő információdömpinggel való megbirkózás szervezeti és informatikai kereteinek kiépítésében ölt testet. A nemzetközi pénzcentrumokban koncentrálódó információtömeg kezelése, a szakértők tömegeinek, magas szintű képzettséggel rendelkező pénzügyi szakembereknek a foglalkoztatását is megköveteli (*Leyshon* 1995). Mindezek a folyamatok alátámasztják azt a nézetet, miszerint a pénzügyi rendszer egy olyan idő-tér és információ által meghatározott tranzakciós hálózat, amelyben nemcsak a pénz – korábban kizárólagosan hangsúlyozott – funkciói, hanem a társadalmi viszonyok és kapcsolatrendszerek is meghatározóak. A pénzügyi rendszer – *Thrift* szerint – egy intézményesült kockázati környezetnek tekinthető, amelyben a közreműködő aktorok egyik célja ezeknek a kockázatoknak a csökkentése a bizalom erősítése, az interperszonális kapcsolatok révén.

A pénzügyi terek jelentősége az ezredfordulón

A pénzföldrajz iránt jelenleg mutatkozó fokozott érdeklődés oka részben a pénzügyi rendszer gyökeres és globális méretű átalakulása, részben pedig az időnként bekövetkező globális kisugárzású globális válságoknak köszönhető, amelyek folyamatosan alakítják és átformálják a pénzügyi teret. Az újszerű vizsgálatok terjedésére ösztönzően hatott O'Brien „end of geography” tézise, amely a globalizáció hatásainak következményeként a földrajzi hely szerepének leértékelődését, az állam regulációs szerepének csökkenését, mint a jelen uralkodó és egyedül jellemző tendenciáit vizsgálja (*O'Brien* 1992).

A pénzügyi földrajzi kutatások egy nagy kérdése a tér illetve a földrajzi hely, mint telepítő tényező létjogosultságának a vizsgálata napjaink globalizálódó pénzpiacain, amikor is az információs technológiák nagymértékben kiszélesítették a pénzügyi

intézmények földrajzi telephelyválasztásának lehetőségeit. A globális integráció és a lokális fogadókészség dichotómiája azonban a pénzpiacok területi aspektusaiban is jelen van.

Az „end of geography” tézis képviselői megfogalmazásában a pénzpiaci szereplők és intézményeik egy széleskörűen diszperz piacon tevékenykedhetnek sikeresen anélkül, hogy telephelyük földrajzi elhelyezkedésének különösebb jelentősége volna (Castells 1989; Harvey 1989; O'Brien 1992; Ohmae 1989; 1995). O'Brien megfogalmazásában a földrajzi hely jelentőségét veszíti napjainkban, ugyanis a pénzügyi szabályozók már nem képesek egy jól körülhatárolható terület (nemzetállam) feletti ellenőrzésre, a szabályozók nem a nemzetgazdaságok földrajzi kereteire, hanem „a területen kívüliséget élvező 'stateless money' keretétől szolgáló teljes globális térre” vonatkoztathatók. A pénzügyi szféra intézményei számára a telephelyválasztás lehetősége óriási mértékben kiszélesedett, a tőzsdék nem képesek többé monopolizálni egy adott ország vagy régió vállalatainak részvényportfólióit, a fogyasztók számára pedig az „end of geography” koncepció a szolgáltatásoknak korábban soha nem látott – a tradicionális helyi bankok szolgáltatásain túlnövő – kínálatát jelenti. A földrajzi távolság helyett az információ költsége a meghatározó. Az információhoz és a szolgáltatásokhoz való folyamatos 24 órás hozzáférés már napi valóság, a komputerezált kereskedelemre történő áttállással a vállalatok bárhol elhelyezkedhetnek a Földön, következésképpen a telepítési tényező szerepe nem dominál az üzleti döntésekben (O'Brien 1992). A nézet képviselői szerint a földrajzi tényező és a lokációs faktorok szerepét az elektronikus pénzmozgás által formált kiegyenlített globális pénzügyi tér veszi át, amelyben a konvergenciák uniformizált globális pénzpiacok kialakulását, és a látszólag véletlenszerű eloszlású térbeli mozgások és áramlások megléte egy látszólag ellentétek nélküli, kiegyensúlyozott pénzügyi tér kialakulását eredményezheti. Az új rendszerben már nem a lokalitás, nem a távolság, csak az információs költség a meghatározó.

Az „end of geography” elmélet megalkotói azonban eltúlozzák a pénzügyi globalizáció homogenizáló térbeli, politikai és gazdasági hatásait, és a globalizációt mintegy külső, felülről vezérelt folyamatként írják le, amely tudatosan és elkerülhetetlenül vezet a pénzügyi tevékenységek térbeli decentralizációjához és dekoncentrációjához (Martin 1999).

Valójában a pénzügyi vállalatoknál a decentralizációs és dekoncentrációs tendenciák dominanciájának ellentmondóan egyre inkább a pénzügyi szolgáltatások és intézményeik nagyfokú koncentrációja és agglomerálódása figyelhető meg, tehát a dereguláció, az új technológiák és a globalizáció ugyanúgy koncentrálnak az üzleti szolgáltatásokat, a szakértelmet a meglévő központokba, ahonnan már földrajzi távolságra tekintet nélkül könnyen elérhetők az ügyfelek. A pénzpiacok koncentrációi egyre inkább a globális (és nemzetállami) térben elhelyezkedő, abból kiemelkedő, globális funkciókkal rendelkező világvárosi–nagyvárosi agglomerációkhoz kötődnek. Ezzel magyarázható a korábban is jelentős nagy pénzügyi központok (New York, Tokió, London) legfőbb globális központokká válása, amelyek pozíciójuknál fogva a legtöbb globális cég telephely preferenciájául szolgálnak. A világ

pénzügyi központjai versenyben állnak egymással, a különböző telephelyek eltérő versenyfeltételei mind erősítik az egyes központoknak a lokalitás (agglomerálódás) előnyeiből fakadó versenyelőnyeik és üzleti pozíciójuk megerősítésére irányuló törekvéseit. A pénzügyi központok jelentőségét tovább növeli, hogy itt vannak a legfontosabb pénzpiacok, s itt születik döntés a világ pénzkészleteinek felhasználásáról.

Mindez csak megerősíti azoknak az elképzeléseit, akik szerint a koncentrációs és decentralizációs folyamatok továbbra is jellemzik a pénzügyi teret, ez a kettősség a pénzügyi globalizáció dialektikus jellemzője, következésképpen a telephelyválasztás a pénzügyi szférában mind a nemzeti, mind pedig a globális pénzpiacokat meghatározó fontos tényező marad (*Laulajainen* 1998). A pénzügyi globalizáció tehát messze nem egy autonóm, térbeliséget nélkülöző, felülről vezérelt rendszer, hanem egy olyan földrajzilag meghatározott folyamat, amely egy bizonyos földrajzi helyen elhelyezkedő vállalatok, intézmények és hatóságok szervezeti, technológiai, regulatív és vállalati stratégiáinak az együttes terméke (*Martin* 1999). A globalizáció felemésztheti a teret, de semmi esetre sem áthatja alá a földrajzi helynek, a lokalitásnak a jelentőségét. Castells megfogalmazásában a helyek tere (space of place) fogalom helyett a térbeli áramlások terei (space of flows) lesznek meghatározóak, azonban bizonyos tradicionálisan is kedvező pozícióban lévő központok ezeknek az áramlásoknak kiemelkedő információs és „elosztó” csomópontjaiként továbbra is meghatározó szerepet játszanak, így a földrajzi lokalitás jelentősége nagyobb, mint korábban bármikor (*Castells* 1989).

- 1) A földrajzi tér és a lokalitás földrajza központi jelentőségű marad továbbra is, azonban inkább a relatív földrajzi helyzet és nem a korábban fontos megközelíthetőség, közelség a lényeges tényező, hanem a virtuális és a valós térben való kapcsolatteremtő és hálózatépítő képesség (*Berneki* 1999).
- 2) Az egyensúly közgazdasági törvényei szerint működő gazdaság neoklasszikus víziójában a tökéletesen működő, szabályozásmentes és egyensúlyi állapotú tőkepiacokkal szemben még a pénzmozgás és az akkumuláció erős differenciái figyelhetők meg, így a tőkealapok továbbra is a nagyobb növekedést és hozamot biztosító országokban, régiókban koncentrálódnak, ezzel is növelve a területi egyenlőtlenségeket. A globális pénzpiaci integráció inkább a tőkében gazdag illetve szegény észak–dél ellentétek elmélyülését, azaz egy globális aszimmetriát konzervál, tehát a globalizáció nem csökkentette a fejlődési szakadékot, hanem inkább növelte azt a pénzügyi szférában is.
- 3) A globalizáció azonban nem rendelkezik korlátlan hatalommal, a nemzetállamok szuverenitása jelenti befolyásának legnagyobb korlátját, továbbra is nemzetenként eltérőek a valuták és a bankrendszerek. A pénzkínálat szabályozása továbbra is a nemzetállami gazdasági szuverenitás kvintesszenciája maradt, bár az államok erős pénzpiaci kihívással állnak szemben. A pénzügyi válságok globális interdependenciák hatására, de nemzetállami keretek között exkalálódnak, és ha a piac beavatkozást igényel, akkor – globális felügyeleti rendszerek és intézmények hiányában – az is a nemzetállami intervenció és reguláció formájában jelentkezik.

- 4) A lokális szinten lévő differenciák globális szinten a pénzügyi szereplők költségminimalizálását szolgálják. A rövid ciklusú kamatráták kiegyenlítődése nem járt együtt a profitráták kiegyenlítődéssel, ami továbbra is jelentős különbségeket mutat még a vezető kapitalista országokon belül is. Ugyanakkor a tőke nem mindig a legnagyobb megtérülést, profitot biztosító térségek felé mozog, csak a biztonságos hitelfelvevők és befektetések dominálnak, a rizikósabb befektetési területen általában plusz díjtételek felszámítása a jellemző.
- 5) A globalizáció nem szünteti meg a földrajzi tér, a pénzügyi tér jelentőségét, de folyamatosan átalakítja azt. Ezeket az állandó átalakulásokat, mozgásokat az ismétlődő pénzügyi krízisek generálják. A pénzügyi válságok eltérően érintik az egyes központokat, bankrendszereket, a válságokban a helyi adottságok is meghatározóak, hiszen egy helyi válság a meglévő interdependenciák folytán az egész Földön végig söpör, de különbözőképpen sújtja az egyes érintett térségeket, országokat és régiókat. Az 1998-as pénzügyi válság tapasztalatai azt is megmutatták, hogy a deregulázott világban a válságok nagyobb földrajzi instabilitással járnak (Kelet-Ázsia rossz felügyeleti rendszerei). A krízisérzékeny pénzügyi szereplők magatartását is az állandó térbeli mozgékonyság jellemzi. A globális pénzügyi piacok csomópontjai, a nemzetközi pénzügyi központok formálják és ellenőrzik a globális pénzügyi teret, s mintegy deregulatív földrajzi menedékként szolgálnak a tőkemozgások számára az adott nemzetállamokon belül. Ugyanakkor ezek a központok maguk is állandó kölcsönhatásban fejlődnek az adott nemzetállammal, amelyben elhelyezkednek.
- 6) A nemzetközi pénzügyi piacok növekvő instabilitása mellett a költségminimalizálásra és a profitmaximalizálásra való állandó törekvés egyre erősödő versenyt gerjesztő hatásai a pénzügyi folyamatok egyre több területén éreztetik hatásukat:
 - Egyre specializáltabb szolgáltatások, új termékek és az egyre gyorsabb információs reagálási igény növekedése.
 - Nem-pénzügyi cégek is megjelennek a pénzügyi piacon (nyugdíjalapok), s a pénzügyi szereplők is új, számukra addig ismeretlen piaci szegmenseken szállnak versenybe, ezzel növelve a pénzügyi dekoncentrációt.
 - Az erősödő piaci verseny hatására a versenypozíciók és a piac megszerzése céljából a felvásárlások és fúziók révén nő az intézményi és a piaci koncentráció. A felvásárlás – nemzeti és nemzetközi szinten egyaránt – nem csak a helyi, regionális bankok beolvasztását, de a nagyok fúzióit, „nagy-térségi bankok” kialakulását, s egyes esetekben pedig eltérő profilú cégek, adott esetben banki és biztosítótársaságok, befektetési alapok összeolvadását, ún. szuperkoncentrációk kialakulását eredményezheti.
 - A globális pénzügyi központokban a külföldi bankok erős koncentrálódása jellemző. Amíg az 1970-es évek elején Londonban 159, New Yorkban 75, Tokióban pedig csak 60 külföldi bank települt, addig 1995-re Londonban 520-ra, New Yorkban 340-re, Tokióban pedig 90-re nőtt a külföldi bankok száma (Martin 1999). A koncentrálódás célterülete mindig jellemzően ki-

választott nemzetközi központ, amely erős specializációjával, munkaerő-kínálatával, üzleti szolgáltatások agglomerálódásával, társadalmi, gazdasági és a megteremtett üzleti környezetével együtt multiplikátorként vonzza a többi intézménytípust is. Mindez ellentmond az „end of geography” tézis képviselőinek, ugyanis azt bizonyítja, hogy a nemzetközi cégek preferálják a nagy nemzetközi pénzügyi központokban történő együttes megtelepedést. Ezáltal biztosítják a maguk számára mindhárom/négy világgazdasági erőcentrumban való jelenlétet és a specializálódott funkciók ellátása számára a legmegfelelőbb nemzetközi telephelyet. A földrajzi tényező szerepe a speciális piacokon való megtelepedésnél, a központok speciális adottságainak, a lokalitásból adódó versenyelőnyeinek és a kedvező agglomerációs hatások kihasználásánál tehát továbbra is döntő tényező a pénzügyi szereplők számára (Martin 1999).

A világgazdaságra jellemző dialektikus egységben szerveződő egymással ellentétes fejlődésű tényezők (homogenizáció–differenciáció; integráció–dezintegráció–regionalizálódás; centralizáció–decentralizáció; koncentráció–agglomerálódás–dekoncentráció) együttes jelenléte a földrajzi tér formálásában a legfőbb jellemző. A különböző pénzügyi terek – nemzeti, globális, regionális, lokális – együttesen léteznek, kölcsönös egymásra hatásuk elfogadott tény. Mint a fentiekből kiderült a pénzügyi szolgáltatások számára továbbra is meghatározó a térbeli elhelyezkedés és a lokalitás, amiből következően a szolgáltatások elérhetősége a térben erőteljesen különböző. A pénzügyi globalizáció tehát nem autonóm, térbeliséget nélkülöző, felülről vezérelt rendszer, hanem a földrajzilag meghatározott helyen elhelyezkedő vállalatok, intézmények szervezeti, regulatív és vállalati stratégiáinak együttes terméke. A földrajzi hely speciális piaci és egyéb adottságaiból származó versenyelőnyök, agglomerációs és multiplikátor hatások kihasználásának továbbra is döntő szerepe marad.

A globalizáció mellett a nemzeti és még inkább a regionális gazdaságok szerepe továbbra is meghatározó, bizonyos monetáris tényezők (profitráták térbeli differenciái) területi különbségei továbbra is kikényszerítik a nemzeti és regionális piacokkal való behatóbb vizsgálgatásokat.

Irodalom

- Alessandrini, P. (1992) Squilibri Regionali e Dualismo Finanziario in Italia: Alcune Riflessioni. – *Moneta Credito*. 177. 6–81. o.
- Alessandrini, P.–Zazzaro, A. (1999) A „Possibilist” Approach to Local Financial Systems and Regional Development: The Italian Experience. *Money and the Space Economy*. – Martin, R.(ed.), Chichester, John Wiley & Sons. 71–92. o.
- Amin, A.–Thrift, N. (1992) Neo-Marshallian Nodes in Global Networks. – *International Journal of Urban and Regional Research*. 16. 571–587. o.
- Bernek Á. (1999) A globális világ politikai földrajzi kérdései, avagy a politika és a gazdaság összefonódása a globális világgazdaságban. *Változó világ, átalakuló politikai földrajz*. Első magyar politikai földrajzi konferencia. Pécs, 21–27. o.
- Castells, M. (1989) *The Informational City*. Oxford, Basil Blackwell.
- Central Europe's Largest Banks. (1999) – *Central European Economic Review*. October. 7.

- Chick, V.–Dow, S. (1988) A Post-Keynesian Perspective on the Relation Between Banking and Regional Development. *Post-Keynesian Monetary Economics*. – Arestis, P. (ed.), Aldershot, Edward Elgar. 219–250. o.
- Chick, V. (1993) The Evolution of the banking system and the Theory of Monetary Policy. *Monetary Theory and Monetary Policy: New Tracks for 1990s*. – Frowen, S. (ed.), London, Macmillan.
- Cohen, S.–Maeshiro, A. (1977) The Significance of Money at the State level. – *Journal of Money, Credit and Bankin.* 9. 674. o.
- Conzen, M.P. (1979) The Maturing Urban System In the US. 1840–1910. *Geografic Perspectives on America's Past*. – Ward, D. (ed.), New York, Oxford, University Press. 253–274. o.
- Corbridge, S.–Martin R.–Thrift, N. (eds.) (1994) *Money, Power and Space*. Oxford, Blackwell.
- Dow, S. (1987) Money and regional Development. – *Studies in Political Economy*. 23. 732–794. o.
- Dow, S. (1988) Incorporating Money in Regional Economic Models. – *Papers in Regional Science*. 19. London, Pion.
- Dow, S. (1990) *Financial Markets and Regional Economic Development: The Canadian Experience*. Aldershot, Avebury.
- Harvey, D. (1974) *Social justice and the City*. Oxford, Basil Blackwell.
- Harvey, D. (1982) *Limits to capital*. Oxford, Basil Blackwell.
- Harvey, D. (1989) *The Conditions of Postmodernity*. Oxford, Basil Blackwell.
- James, J. (1976) Banking Market structure, Risk and the pattern of Local Interests Rates in the USA, 1893–1911. – *Journal of Economic History*. 36. 112–130. o.
- Laulajainen, R. (1998) *Financial Geography–Departments of Geography*. 93. Goteborg, Series of Gothenburg University, School of Economics and Commercial Law.
- Lee, R. (1993) Interurban Competition? Financial centres and the geography of financial production. – *International Journal of Urban and Regional Research*. 17. 492–515. o.
- Lee, R. (1999) Local Money: Geographies of Autonomy and Resistance? *Money and the Space Economy*. – Martin R. (ed.), Chichester, John Wiley & Sons. 71–92. o.
- Leyshon, A. (1995) Geographies of money and finance I. – *Progress in Human Geography*. 19. 531–543. o.
- Leyshon, A.–Thrift, N. (1997) *Money/Space: Geographies of Monetary Transformation*. London, Routledge.
- Lösch, A. (1954) *The Economics of Location*. New Haven, Yale University Press.
- Martin, R. (1989) The Growth of Autonomy of venture capitalism in the UK. – *Regional Studies*. 23. 389–403. o.
- Martin, R. (1994) Stateless Moneies, Global Financial Integration and National Economic Autonomy: End of Geography? *Money, Power and Space*. – Corbridge, S.–Thrift, N.–Martin, R. (eds.), Oxford–Cambridge, Blackwell.
- Martin, R. (1999) The New Economic Geography of Money. *Money and the Space Economy* – Martin R. (ed.), Chichester, John Wiley & Sons. 207–224. o.
- Mazucca, R. (1993) A bankhálózat területi szervezete Olaszországban. (The spatial structure of the banking network in Italy). *Régiók és városok az olasz modernizációban*. – Horváth Gy. (szerk.), Pécs, MTA RKK. 307–317. o.
- McKillop, D.G.–Hutchinson, R.W. (1991) Financial Intermediaries and Financial Markets: A United Kingdom Regional Perspective. – *Regional Studies*. 25. 543–554. o.
- Moore, C.–Hill, J. (1982) Interregional arbitrage and the supply of loanable funds. – *Journal of Regional Science*. 22. 499–512. o.
- Myrdal, G. (1956) *An international economy: problems and prospects*. New York, Harper & Brothers.
- O'Brien (1992) *Global Financial Integration: the end of Geography*. London, Pinter.
- Ohmae, K. (1989) *The Borderless World*. Cambridge, Mass. Harvard Business Review Books.
- Ohmae, K. (1995) *The Evolving Global Economy*. Cambridge, Mass. Harvard Business Review Books.
- O'Uallacháin, B. (1994) Foreign Banking in the American Banking system of Financial Organization. – *Economic Geography*. 70. 206–228. o.
- Porteous, D. (1995) *The Geography of Finance*. Aldershot, Avebury.
- Preiß, A. (1988) Banken und regionalstruktur II., Banken und Sparkassen als Partner kleiner und mittlerer Unternehmen im peripheren Raum Oberfranken. – *Arbeitsmaterialien zur Raumordnung und Raumplanung*. Heft 68. Universität Bayreuth.
- Roberts, R.B.–Fishkind, H. (1979) The role of monetary forces in regional economic activity: an Econometric Analysis. – *Journal of Regional Science*. 19. 15–29. o.
- Rockoff, H. (1977) Regional Interest Rates and Bank Failures, 1870–1914. – *Exploration in Economic History*. 14. 76–91. o.
- Sassen, S. (1991) *The Global City*. Princetown, University Press.

- Stryjakiewicz, T.–Potrzebowski, G. (1995) The newly emerging banking system in Poland and its Spatial Organisation. – *Geographische Zeitschrift*. 2. 87–99. o.
- Thrift, N. (1994) On the social and cultural determinants of international financial centers. *Money, Power and Space*. – Corbridge, S.–Martin, R.–Thrift, N. (eds.), Oxford, Blackwell.
- Thrift, N.–Olds, K. (1996) Reconfiguring economic in Economic Geography. – *Progress in Human Geography*. 20. 311–337. o.
- Tickell, A. (1996) Taking the initiative: The Leeds financial centre. *Corporate City?* – Haughton, G.–Williams, C. (eds.), Brookfield, Avebury. 103–118. o.
- Zazzaro, A. (1997) Regional banking System, Credit Allocation and Regional Economic Development. – *Economie Appliquée*. 31. 51–74. o.

THE NEW TREND OF REGIONAL SCIENCE: FINANCIAL GEOGRAPHY

ZOLTÁN GÁL

The ever-greater interest in the geography of finances is justified by the booming growth in financial services and information technology, and also those significant changes and financial crises which do not only shape the financial space but also continuously form the financial map of the world. The extremely strong space-forming processes going on these days in the world economy which is showing a definite monetary character, and the real activities unbelievably appreciated to the detriment of the real economic sphere, also the income transfers on the international financial market and among the national economies all justify the geographical and regional economic survey of the financial processes.